

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН
КАФЕДРА ДИТЯЧИХ ХВОРОБ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ДЕОНТОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ МЕДИЦИНИ
(НЕМЕДИЧНІ ПРОБЛЕМИ В МЕДИЦИНІ)»**

20-21 лютого 2020 року

М. ЗАПОРІЖЖЯ

УДК 614.253(063)

З-41

Редколегія:

Боярська Л. М. – завідувач кафедри дитячих хвороб ЗДМУ, кандидат медичних наук, професор;

Утюж І. Г. – завідувач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ, доктор філософських наук, професор;

Котлова Ю. В. – кандидат медичних наук, доцент кафедри дитячих хвороб ЗДМУ;

Сенетий Д. П. – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

Касаткіна К. А. – викладач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)» (20-21 лютого 2020 року). – Запоріжжя: ЗДМУ, 2020. – 188 с.

Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність наданої у доповідях інформації й точність наведених цитат. Точка зору автора не завжди може співпадати з позицією редколегії.

ЗМІСТ

1. ФІЛОСОФІЯ МЕДИЦИНИ – ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-НАУКОВИЙ ПРОЕКТ ХХІ СТ.: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

<i>Утюж І.Г., Спиця Н.В.</i> Медицина та філософія: методологічний синтез реалізації нової парадигми «4Р»	7
<i>Боярська Л.М.</i> Лікарські помилки	9
<i>Клименко В. А., Дробова Н. М.</i> Значення етики наукових досліджень в медичній галузі	12
<i>Венцель Н. В.</i> Зростання нерівності у сфері доступу до медичних послуг у контексті четвертої промислової революції	13
<i>Герасімчук Т. С.</i> Взаємодія лікар-пацієнт	15
<i>Дмитрякова Г. М.</i> Діалектика розуміння функціональних розладів шлунково-кишкового тракту у дітей	16
<i>Кірченко Р. Ю., Потапенко С. В.</i> Етика та права. Навіщо нам ці інструменти?	23
<i>Коваленко О. В.</i> Соціальні виклики у сфері медичного обслуговування внутрішньо переміщених осіб в Україні	25
<i>Ковтун Н. М., Ковтун Ю. В.</i> Трансформація медичних послуг в умовах четвертої індустріальної революції: соціально-філософський аналіз	27
<i>Кривенко В.І., Непрядкіна І.В., Федорова О.П., Пахомова С.П., Титова І.С.</i> Реалізація принципу дистрибутивної справедливості в умовах університетської клініки ЗДМУ	30
<i>Макарова А. О.</i> Архетиповий підхід до медичної діяльності	33
<i>Марушко Т.В., Онуфреїв О.Є.</i> Увєїт при ювенільному ідіоматичному артриті. Аналіз захворювання в Україні	35
<i>Павленко Н. В.</i> Проблема взаємодії філософії і медицини	37
<i>Боярська Л. М.</i> Жорстоке поводження з дітьми – нагальна проблема суспільства	38
<i>Самойленко О. В., Йованович А. Д.</i> Медицина та філософія: єдність та розбіжності	42
<i>Сепетий Д. П.</i> Біоетика як сучасний етап розвитку медичної етики ...	44
<i>Сумченко С. В.</i> Філософські проблеми, породжені практичним використанням сучасних біотехнологій	47
<i>Омелянчук О. А.</i> Психотипи личности и акцентуации характера пациента	50

2. ПІДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

<i>Турган О.Д.</i> Мовна картина світу: комунікаційний аспект комплексної підготовки студентів-медиків	53
<i>Вещикова О. С.</i> Інтеграція медицини і педагогіки в підготовці майбутнього лікаря	60
<i>Спиця Н. В., Карабута А. Д.</i> Проблема емпатії у філософії та медицині	63
<i>Куліченко А. К.</i> Інноваційність в освітньому процесі закладів вищої медичної освіти	66
<i>Кизменко Р. І.</i> The Role of Tolerance and Social Skills for a Man in a Modern World	68
<i>Малиношевский Р.С., Панченко А.В., Тимошенко Г.В.</i> Проблемы коллегиальности диагностической службы в медицине	71
<i>Марушко Ю.В., Бойко Н.С., Чабанович О.В., Гищак Т.В.</i> Дослідження навчальної мотивації студентів на педіатричній кафедрі НМУ імені О.О.Богомольця	72
<i>Мегрелишвілі М. О.</i> Деякі аспекти підготовки спеціаліста у сучасному суспільстві.....	73
<i>Поцулко О. А.</i> Системний підхід щодо формування переліку компетенцій медичних спеціалістів	75
<i>Сидоренко О. В.</i> Іспит як форма контролю комунікативних компетентностей: із досвіду роботи кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету	78
<i>Федько О. Ю.</i> Роль комунікативної компетентності у становленні лікаря-спеціаліста	82

3. РОЗУМІННЯ РОЛІ, ЗНАЧЕННЯ, РІВНЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЦІННОСТІ ЛІКАРЯ СУЧАСНИМ СУСПІЛЬСТВОМ

<i>Кривенко В.І., Дудко О.В., Федорова О.П.</i> Комплексний підхід до лікування хворого з позицій кордоцентризму у практиці сучасного лікаря	85
<i>Латишева І. М.</i> Успішність молодого лікаря	89
<i>Мазур В.І., Плохушко В.В.</i> Психологічні та деонтологічні аспекти виховання майбутнього лікаря	90
<i>Непрядка І.В., Федорова О.П., Пахомова С.П., Качан І.С., Бородавко Л.І.</i> Компетентність лікаря щодо професійного здоров'я як компонент лікарської етики	92

<i>Плохушко В.В.</i> Врач. Интернет. Пациент. Этика и деонтология в социальной сети	94
<i>Сазанович Л. В.</i> Між довічною вдячністю та недовірою: медичний працівник у медійному просторі	95
<i>Фёдорова Е.П., Пахомова С.П., Непрядкина И.В., Качан И.С.</i> Взаимоотношения врач-пациент – залог эффективности лечения и профилактики заболеваний	96
<i>Шахбазова Айтен Ислам кизи.</i> Хороший лікар	100

4. ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ: «CONSUMOR ALIIS INSERVIENDO»

<i>Бушман В. С.</i> Актуальність проблеми «синдрому професійного вигорання» у лікарів	103
<i>Давидов П.Г.</i> Біоетичні принципи та психологічні технології у профілактиці деформації медичного працівника	105
<i>Дідик С.С.</i> Синдром професійного вигорання викладачів вищих навчальних закладів	109
<i>Ємець А. В.</i> Емоційне вигорання фахівців «Motus elit burnout»	112
<i>Жадько В.А., Бідзіля П.О.</i> Душевне «вигорання» викладача гуманітарних дисциплін	116
<i>Моисеева А. А.</i> Причини формування синдрому емоціонального вигорання	120
<i>Спиця Н.В., Сіліна Є.А., Пухир В.П.</i> Проблема професійного вигорання в житті медичного працівника	123
<i>Шевченко А. І.</i> Чинники розвитку синдрому професійного вигорання у лікарів-онкологів у період медичної реформи	126

5. ПРОБЛЕМА ТІЛЕСНОСТІ

<i>Ганошенко Ю.А.</i> «Далеко звідси залишив я своє давнє і недавнє тіло»: Поетична концептуалізація біополітичної теорії тілесності М. Фуко у творчості Е. Ткачишина-Дицького	129
<i>Гребенюк Т. В.</i> Мотив недуги в романі Паоло Джордано «Самотність простих чисел»	132
<i>Корнєєва О. М., Гайман О. А.</i> Вираження концепту «тілесність» у середньовічній арабській філософії	143
<i>Котлова Ю. В., Курочкіна Т. І.</i> Паліативна допомога новонародженим – безсилля чи гуманність сучасної медицини	145

<i>Самойленко О. В., Жданов С. І.</i> Суспільство ремісії як нова реальність	146
<i>Сорокіна О. С.</i> Соціальний аспект реклами лікарських засобів в українському інформаційному просторі	148
<i>Утюж І. Г., Кандибей В. К.</i> Трансцендентна психотерапія А. Лоуена (методологічні аспекти філософії медицини)	150
<i>Shkil L. L.</i> Modern Embodiment Transformation: Emancipation and Liberalisation of Female Sexuality as a Way to the Discovery of the Body ..	155
<i>Жадько В.А.</i> Людина як суб'єкт матеріально-тілесної та соціально-духовної безкінечності	158

6. ПРОБЛЕМА ЛІКАРЯ-ВИКЛАДАЧА – ЯКИЙ ПІДХІД ДО РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ Є ОПТИМАЛЬНИМ?

<i>Оспанова Т. С., Трифонова Н. С.</i> Медик сучасний чи медик етичний? ..	176
<i>Зінич О.Л., Грінівецька Н.В.</i> Особливості, які необхідно ураховувати при викладанні анатомії людини для російськомовних та українськомовних іноземців	178
<i>Марушко Ю.В., Бойко Н.С., Чабанович О.В., Гищак Т.В.</i> Значення психолого-педагогічної компетентності у роботі з інтернами-педіатрами	180
<i>Нечепоренко А. Г.</i> Цілі медичної освіти в розвитку медичного професіоналізму	180
<i>Світлицький А. О., Чугін С. В.</i> Морально-етичні аспекти викладання анатомії людини з використанням трупного матеріалу ...	182
<i>Сидоренко О. М., Мельничук А. П.</i> Вік хірурга: коли вчасно зупинитися оперувати	183
<i>Якімова Н. Ю.</i> Основні аспекти науково-педагогічної діяльності викладача медичного ЗВО	184

ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ МАТЕРІАЛЬНО-ТІЛЕСНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ДУХОВНОЇ БЕЗКІНЕЧНОСТІ

*Жадько В.А., д. філос. н., професор,
професор кафедри суспільних дисциплін,
Запорізький державний медичний університет*

Анотація. Стаття присвячена проблемі розуміння людини як одухотвореної тілесності, яка охоплює всю різноманітність буття, перетворюючи його просторово-часові виміри у зміст власної свідомості й універсальності.

Ключові поняття. Людина, тілесність, духовність, соціальність, простір, протяжність, безкінечність, час, вічність.

Видатний дослідник природи людини Е. Морен відзначає, що людина в якості homo sapiens має вік «від 100 до 50 тисяч років; місто, держава 10 тисяч років; філософія 2,5 тисяч років; наука про людину – 0» [11, с.ХУ]. Звичайно, що це не означає, ніби повністю відсутнє наукове розуміння людини. Справа в тому, що вона надто складна для об'єктивно-наукового визначення істота. Це від самого початку виникнення філософії було зафіксовано видатними мудрецами у вигляді аксіоми про її співмірність Всесвіту, про те, що вона в якості мікрокосму тотожна/подібна макрокосму. Саме під таким кутом зору впродовж всієї історії пізнання її розглядали видатні мислителі. З одного боку, людина містить у своєму організмі матеріально-субстратні складові Буття, які значною мірою піддаються науковому пізнанню. Хоча й це нелегке завдання, адже динамізм взаємодії структурних складових, починаючи від суто тілесно-механічних до біохімічних змін, постійно наростає, можливо, що в геометричній прогресії. З другого, будучи продуктом сумісного способу життя із природним середовищем та суспільного, визначеного цілим комплексом політико-правових, економічних, духовно-культурних і релігійних чинників сумісної взаємодії, вона постійно перебуває в процесі становлення. Між тим вивчити суто науково, об'єктивно, даючи основним поняттям чіткі математичні визначення, такий постійно мінливий об'єкт пізнання, яким є людина, не просто складно, а навіть неможливо. В цьому якраз і полягає **актуальність** будь-яких наукових досліджень в даному напрямку.

Метою даної статті є спроба показати універсальну не лише тілесну, але й духовно-соціальну сутність людини. При цьому ми свідомі того, що таку мету повинна мати кожна людина. Найбільшою мірою до такого способу самопізнання її здатна надихнути лише філософія, представлена в історії найбільш видатними мислителям, чії думки завжди сучасні.

Тільки люди з таким рівнем світорозуміння спроможні створити гуманістичні осередки суспільного буття, адже істину потрібно не лише розуміти, але й *уміти* жити згідно її змісту.

Обґрунтування методології викладу змісту статті. Найвищим способом мислення, стверджував Р. Декарт, який визначив людину як мислячу істоту, є метод інтелектуальної дедукції з основних категорій пізнання. Будучи породженням вічної еволюції природних форм буття, її сутнісні виміри слід виводити із основних характеристик матерії та її внутрішнього стану, який в ній проявляється як свідомість, а в самій природі як властиві їй закони. Йдучи шляхом самопізнання, вона відкриває не лише їх, але й саму себе як суголосну всесвітньому Універсуму істоту. Такий підхід започаткований вже в Старому Заповіті, де пророк Мойсей розмовляє із Голосом із Небес. Це метафора, яка в науковому сенсі означає ніщо інше, як Логос Всесвіту, його внутрішня сутність, яку він «вдихнув» у людину. Звідси, за відсутності на той час якихось експериментально-наукових уявлень про Буття, світопізнавальна сутність людей, яких називали пророками, відкривала людям свої одкровення, отримані в стані натхнення.

До речі, лауреат Нобелівської премії в галузі медицини К. Лоренц звернув на це увагу. Ось його думка: «Існує одна людська реакція, в якій краще всього проявляється те, настільки необхідною може бути безумовно «тваринна» поведінка, успадкована від антропоїдних прашчурів, причому якраз для вчинків, які не тільки вважаються суто людськими й високо моральними, але насправді є такими. Ця реакція – так зване натхнення. Вже сама назва, яку створила для нас німецька мова, підкреслює, що людиною оволодіває щось дуже високе, суто людське, а саме – дух. В дійсності натхненною людиною оволодіває наш давній друг і недавній ворог – внутривидова агресія у формі древньої і навряд чи сублімованої реакції соціального захисту» [6, с.27]. Сублімацію якраз і здійснює процес пізнання, який, якщо людина знаходить адекватний їй об'єкт свого власного інтересу, власного натхнення, здатний погасити агресивні тваринні порухи душі. Якщо ж вона не йде шляхом самопізнання, не відкриває в собі внутрішній дух Буття як дух його законів, вона, за висловом Соломона, «йде шляхом тварин».

Історія людства свідчить, що, на жаль, переважна більшість людей не йде таким заповіданим пророками, мудрецами, мислителями шляхом. Правда, вона, очевидно, й не може йти ним. Безумовний авторитет в галузі генетики, педагогіки, історії наукового пізнання людини В.П. Ефроїмсон у праці «Генетика етики й естетики» для розділу «Груповий відбір на прагнення до навчання» обрав досить влучні вислови видатних людей. Зокрема, послався на Т. Едісона, який стверджував: «Більшість людей готова на найвеличніші труди заради того тільки, щоб позбутися

від необхідності хоч трішки подумати», та Луї Пастера: «Культ наук в найвищому сенсі, можливо, ще більш потрібний для морального, ніж для матеріального процвітання нації... Наука підвищує інтелектуальний і моральний рівень; наука сприяє поширенню і урочистості великих ідей» [16, с.49]. Але шлях науки не є шляхом для масової людини, адже вимагає значних надзусиль для формування й розвитку навичок понятійного мислення, абстрагованого від образно-асоціативного способу світосприйняття, в якому слова безпосередньо корелюють із предметно-речовим буттям, а не із його законами. Ф. Бекон, описуючи ідоли площі (ринку, натовпу) дав їм таку характеристику: «Люди об'єднуються мовою. Слова ж устанавлюються згідно розумінню натовпу. Тому погане й безглузде устанавлення слів дивним способом деформує розум. Визначення і пояснення, якими звикли озброюватись і охороняти себе вчені люди, жодним чином не допомагають справі. Слова прямо гвалтують розум, все перемішують і ведуть людей до пустих і численних суперечок і тлумачень» [4, с.19-20].

Мета конференції, як вона визначена в анонсованій програмі, полягає в тому, щоб «залучити наукові спільноти до міждисциплінарної дискусії, стимулювання і підтримки науки в Україні». Такої шляхетної мети можна досягти лише в тому разі, коли наукова спільнота буде свідомо тих застережень видатних вчених, філософів, мислителів, які ми також свідомо навели. Адже саме наукове середовище, якому, як і пересічній людині, «ніщо людське не чуже», в тому числі й бажання «перемогти в дискусії», а не вияснити істину, просунутись в її розумінні хоча б на дециму, не схильне починати дискусії із вимоги логічного закону тотожності, згідно якого потрібно спочатку дійти спільного розуміння змісту використовуваних понять. Тому ми в даній статті будемо апелювати до думок видатних науковців і мислителів, оскільки, як висловився відомий сучасний російський інтелектуал М. Веллер, «с мертвецами всегда спокойней и определенной». Їх думки примушують живих думати, щоб піднятись на властивий їм рівень розуміння, сформувані критичне ставлення до власних думок, не боячись осуду живих.

Критерій наукової спільноти, на наше переконання, навів П. Сорокін. «Тільки з появою *поняття* і починається *знання* (наука) в строгому сенсі слова. Взаємодія...з того моменту, коли в її потоці з'являється *поняття*, тобто, коли встановлюється обмін не тільки уявлень, сприймань і т. п., але й обмін *понять* (засвоєння і передача знань: навчання, наукові відкриття і винаходи і т. ін.), різко відрізняється від всіх інших видів взаємодії і стає винятково людським надбанням. ...*Таким чином, світ понять – або логічна взаємодія – інакше – взаємодія понять – ось остаточна ознака чисто соціального (людського) явища.* Звідси само собою витікає

визначення соціального явища: *соціальне явище є світ понять, світ логічного (наукового – у строгому сенсі цього слова) буття, який утворюється в процесі взаємодії (колективний досвід) людських індивідів»* [12, с.527].

Якщо йти від зворотного, тобто від захопленості сучасників проблемою «уточнення» понять, а не їх усвідомлення тими визначеннями, які вже існують у творах видатних мислителів, дискусії науковців не будуть продуктивними.

Виклад змісту статті. Я вже відзначив, що людина в якості мікрокосму структурно-субстратно й інформативно тотожна макрокосму. Тому їх об'єднує спільний спосіб буття, яким є рух як прояв мінливості та якісних змін, а також форми буття, якими є простір і час. Звідси логічно випливає, що, маючи чіткі й обґрунтовані визначення категорій буття, можемо й повинні під таким методологічним кутом зору визначати людину у всіх її універсальних проявах.

Простір як філософська категорія визначає об'єктивно властиві матеріальному світу тілесність, протяжність, поверхневність, взаєморозташованість, відокремленість, місцезнаходженість, усталеність форм буття різноманітних об'єктів. Час – філософська категорія буття, безпосередньо пов'язана з рухом об'єктів світобуття, тривалістю взаємодії між ними, або між внутрішніми структурами об'єкта. Власне кажучи, час і є рух, а рух і є час. На такий взаємозв'язок простору й часу, який існує насамперед в душі людини як органі пізнання, звернув увагу ще Августин Святий. Окремо три виміри часу – минуле, теперішнє й майбутнє – не існують. Тому «було б точніше, здається, виражатись так: нинішнє минулого, нинішнє минулого. ... Так, для теперішнього минулих предметів у нас є пам'ять або пригадування (*memoria*); для теперішнього нинішніх предметів у нас є погляд, споглядання (*intuitus*), а для теперішнього майбутніх предметів є в нас сподівання, надія (*expectatio*)» [1; с.587,588].

Ще одне важливе посилання на цього ж мислителя, який є батьком релігійної філософії, для якого саме вона стала об'єктом благоговійної і благодатної святості. Освячуючи Бога, він освячував ніщо інше, як деперсоніфікований розум: *theos* – із грецької *розум*. Отже: «Коли ми робимо умовиводи, то це буває справою душі. Адже це справа лише того, що мислить; тіло ж не мислить; і душа мислить без допомоги тіла, тому що, коли мислить, відволікається/абстрагується від тіла. ... Тіло людське підлягає змінам, а розум незмінний. ... Розум є погляд душі, яким вона сама собою, без допомоги тіла, споглядає істинне. ... Доки душа невіддільна від розуму і тісно поєднана з ним, вона неодмінно повинна залишатись жити» [1, с.595]. І вона вічно живе в тілесному просторі текстів тих мислителів, які залишили нащадкам таку спадщину.

Переходячи до аналізу людини як суб'єкта матеріально-тілесної та соціально-духовної безкінечності, наведемо, наостанок, розуміння Гегелем того, як саме визначається душа, що її адекватно презентує. «Метод є *душа і субстанція*, а щось осягнене в понятті й пізнане у своїй істині лише тоді, коли воно *повністю підлегло поняттю*» [5, с.291]. Саме тому «в дослідницько-пошуковому пізнанні метод є також *знаряддя*, засіб, що перебуває на суб'єктивній стороні, за допомогою якого воно співвідноситься з об'єктом» [5, с.291].

Будучи тимчасовою і смертною істотою, людина, тим не менше, не зникає як матеріальний і водночас духовний об'єкт. Вона, як і все існуюче, підлягає трьом основним законам збереження: маси, енергії, інформації. Її тілесна організація розчиняється в земній тілесності. Остання, будучи матеріальним субстратом, має своєю внутрішньою сутністю ті свідчення, які дозволяють сучасній науці ідентифікувати її приналежність до певної, колись існуючої в живому тілі, неповторної в своїй унікальності людини.

Щодо сучасної людини, то вся її життєдіяльність визначена просторово-часовими характеристиками її буття. Більш детально це можна проілюструвати на основі тих характеристик, які мають основні форми руху матерії.

Як фізичне тіло, вона визначає своє існування атрибутивними поняттями фізики. Фактично всі розділи фізики є законами про взаємодію як між тілами, так і їх внутрішніми структурними елементами, специфічним чином діють в людині як тілесному механізмі, біохімічному й соціально-духовному організмі. Першим розділом фізики є аналіз основних законів механічного руху згідно формули, яка пов'язує відстань, яку слід подолати, адже ми ведемо мову про людину, швидкість переміщення і час, за який потрібно/бажано здолати відстань. Саме на цих закономірностях організована фізична культура. Тобто, людина не просто переміщається в просторі, витрачаючи для цього певний час. Напроти, вся її життєдіяльність підпорядковується необхідності соціокультурного розвитку, спрямованого на пошуки засобів прискорення переміщення власного тіла заради досягнення найбільш ефективних способів задоволення власних не лише тілесних потреб. Суто механічний підхід маємо в тому випадку, коли йдеться про *рішення* задач в математиці, де йдеться про переміщення абстрактної людини із пункту А в пункт Б. Якщо ж йдеться про *вирішення* завдань, які стоять перед нею як суспільною істотою, то істотне значення має те, які цілі спонукають її до простого переміщення в просторі, або ж те, як прискорення суто механічних рухів відображається на біохімічних процесах організму, на її психофізіології та соціальному становищі.

Тут доречно навести чудове у своїй універсальності визначення К. Марксом праці, в якому діалектично пов'язані всі природно-тілесні і суспільно-духовні складові людини. «Праця є перш за все процес, здійснюваний між людиною і природою, процес, в якому людина своєю власною діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою. Речовині природи вона сама протистоїть як сила природи. Для того, щоб присвоїти речовину природи в формі, придатній для її власного життя, вона приводить у рух належні її тілу природні сили: руки і ноги, голову й пальці. Діючи засобами цього руху на зовнішню природу і змінюючи її, вона водночас змінює свою власну природу. Вона розвиває сили, що дримають у ній, і підпорядковує гру цих сил своїй власній владі» [8, с.188-189].

Зупинимось поки що на наведеному визначенні і зафіксуємо його визначальні моменти. До них можна віднести такі. 1. Праця є основою людської життєдіяльності. 2. Вона опосередковує обмін речовин між людиною і природою. 3. Речовині природи праця протистоїть як **сила** природи. 4. Праця перетворює природні форми речовини у форми, придатні для людського використання. 5. Органом праці є все тіло людини, її засобами – органи тіла. 6. Праця не тільки змінює зовнішню природу, але й природу самої людини. 7. Праця розвиває духовний потенціал людини, актуалізує його, підпорядковує владі самої людини.

Тепер продовжимо характеристику визначення праці. «В кінці процесу праці виходить результат, який ще на початку цього процесу був наявний в уяві людини, тобто ідеально. Людина не тільки змінює форму того, що дано природою; в тому, що дано природою, вона здійснює разом із тим і свою свідому ціль, яка як закон визначає спосіб і характер її дій і якій вона зобов'язана підпорядковувати свою волю. І це підпорядкування не є одиничний акт. Крім напруження тих органів, якими виконується праця, впродовж цієї тривалості праці необхідна доцільна воля, що виражається в увазі, причому необхідна тим більше, чим менше праця захоплює працівника своїм змістом і способом виконання, отже, чим менше працівник насолоджується працею як грою фізичних та інтелектуальних сил» [8, с.189].

Підведемо ще деякі підсумки щодо визначення праці. 1. Процесу праці передують ідеальний образ продукту праці, результату. 2. Ціль, мета праці діють в її процесі **як закон**, якому підлягає і сам процес діяльності, і воля людини. 3. Воля постійно супроводжує увесь процес праці, концентруючись на увазі, з якою її слід виконувати. 4. Воля прямо пропорційна психічному стану насолоди працею і обернено пропорційна її непривабливості.

Як бачимо, вже початковий підхід до людини як фізичного тіла дозволяє більш суттєво розкрити вихідну аксіому філософії про єдність

людини як мікрокосму з природою як макрокосмом. Тому всі вище зазначені атрибутивні характеристики природи, сконцентровані та ущільнені в людському тілі, вона продовжує її еволюційне становлення в тому вигляді, як це впливає з її цілей. В цьому якраз і проявляється творча сутність людини. На жаль, не завжди сприятлива для самої природи, особливо для живої.

Зважаючи на цілі конференції, варто звернути увагу на те, що, можливо, в пізнавальній діяльності, як в ніякій іншій, потрібні розумно-вольові зусилля для здійснення такої взаємодії з природою, представленою її законами, абстрагованими від дотичних до органів відчуття об'єктів пізнання. Самі закони не просто діють через природну тілесність і протяжність, але й в людині діють як закони протяжності та тяжіння. Так, Тейяр де Шарден як автор еволюційної теорії розвитку буття стверджував, що в природі вже на рівні молекул діють сили тяжіння й відштовхування, а в людині це сили любові й, як не прикро, але об'єктивно, ненависті. Маючи справу зі студентством, професорсько-викладацький склад повинен пам'ятати мудре застереження І.С. Еріугени: «Не тому людина є воля, що він є саме воля, а тому, що вона є розумна воля. Справді, знищ розумну волю – і людини не буде» [15, с.91]. Закликаючи її, а особливо ж студентство, до креативності, не варто забувати про необхідність продовжувати еволюцію природи з урахуванням розуму природних законів. Для природи воля – це і є закон, а для людини досить часто це суто інстинктивна, свавільна, а не сформована на засадах розуму, воля.

Людина, будучи мікрокосмом, в біологічному сенсі є тимчасовою істотою. Тому досить часто, а то й завжди, вимушена поспішати у своєму нестримному бажанні продовжити виходити за межі власної тілесності, не помічаючи негативних наслідків від не завжди розумної поспішності. Таке бажання об'єктивне, адже всі її органи відчуття, насамперед пізнавальні, якими є слух і зір, мають об'єкти/адресати далеко поза межами її власного тіла. Її звукова мова, з одного боку, є необхідним засобом комунікації, спілкування; з другого, у цій експансії вона виходить за межі необхідного, змагаючись в гучності настільки, що здатна заглушити й не чути ані власного голосу, ані того, що це небезпечно для її власного здоров'я, здоров'я інших людей, врешті, того, що «вуха в'януть» від децибел не лише у людей, але ж страждає і природний світ живих організмів. Не випадково біоетика починає займати одне з провідних місць в системі освіти.

Вихід за межі власного тіла людини здійснюється всіма органами її відчуття. Звідси й протяжність не лише самого тіла, але всіх його просторових характеристик. Які, в свою чергу, тісно пов'язані із часом. Адже протяжність вимагає того, щоб мати час не просто його оглянути

зовнішнім способом, але й дослідити внутрішній простір всіх його органів у їх тісній взаємодії. Адже час, як вище відзначено, це тривалість, або ж – протяжність взаємодії не лише між ними, але й також їх структурними елементами, починаючи від атомів і молекул. Якщо якісь елементарні структурні атомарно-молекулярні складові в силу різних причин втрачають необхідну концентрацію в тому чи іншому органі тіла, воно хворіє. В разі, коли органи чомусь збільшують або зменшують свій об'єм, це відразу ж позначається на тому, що вони починають тиснути на інші органи, займаючи необхідний для них простір, що супроводжується в часовому вимірі як стан втрати рівноваги, стан хвороби. Що, безумовно, позначається на характеристиках соціального простору й часу. Хвора людина втрачає інтерес до життя, адже в здоровому стані вона відчуває себе спів-мірною з природним та суспільним Універсумом. Натомість, хворобливий стан, з одного боку, обмежує коло спілкування межами лікарів і хворих, зміст розмов яких можна чітко дослідити в лікарнях і поліклініках; з другого, нагадує про неминучу смерть.

Оскільки органи відчуття єднають людину з безмежним, вся система освіти, починаючи з природознавчих дисциплін, повинна викладатись саме в такому людинознавчому аспекті. Так, Л. Фейєрбах, будучи засновником антропологічного матеріалізму, стверджував: «Людина саму себе пізнає з об'єкта: свідомість об'єкта є *самосвідомість* людини. ..В об'єкті виявляється сутність людини, її *істинне об'єктивне «Я»*. Це стосується не тільки до розумових, але й до *чуттєвих* об'єктів. ...Місяць, сонце й зірки волають до людини: *пізнай саму себе*. ...Погляд, звернений до зоряного неба, споглядає *безкорисливі* і *нешкідливі* світила і бачить в їх сяянні свою власну сутність, своє власне походження. Природа ока небесна. Тому людина підноситься над землею тільки завдяки зору, тому *теорія* починається там, де погляд звернений до неба. *Перші* філософи були астрономами. Небо нагадує людині про її призначення, про те, що вона створена не тільки для діяльності, але і для споглядання» [14, с.34]. Якщо провести опитування студентів відносно того, чи відчують вони себе подібними макрокосму, навряд чи отримаємо позитивну відповідь. А нею має бути стовідсоткова відповідь. Зусиллями одних викладачів філософії її не можна досягнути. Хотілось би, аби майбутні доктори філософії з природознавчих дисциплін були свідомі цього.

Л. Фейєрбах обґрунтовував істинну, на противагу богословській, сутність релігії як святості людини, оскільки вона спів-мірна й суголосна Всесвіту. При цьому відзначав: «*Духовною сутністю* є виключно *мислення, пізнання, розсуд*, а будь-яка *інша* сутність є *привид*, породження фантазії. Людина не може допускати, підозрювати, уявляти, мислити іншу духовну сутність, інший розум, крім того, який світиться і проявляється в ній. Вона може лише *винести розум за межі своєї індивідуальності*.

«Безкінечний дух», на відміну від кінцевого, є ніщо інше, як *розум, винесений за межі індивідуальності й тілесності* (тому що індивідуальність і тілесність невіддільні одна від іншої), розум, стверджуваний або мислимий *сам у собі*» [14, с.66-67]. Тому не варто людині падати на коліна перед нібито існуючим об'єктом, що його пересічна людина, на чому спекулює церква, називає Богом. «Для уявлення розум є одкровенням бога, а для *розуму бог є одкровенням розуму. Сутність розуму, його могутність* втілюється в богах. Бог є *потреба* мислення, *необхідна* мисль, *найвищий ступінь* мисленнєвої здатності. «Розум не задовольняється чуттєвими предметами й істотами»; він *заспокоюється* тільки тоді, коли повертається до вищої, головної, необхідної сутності, яка слугує тільки об'єктом для розуму. Чому? Тому, що тільки в цій сутності розум зосереджений *в собі самому*, тому, що тільки в мислі про вищу сутність *міститься найвища сутність розуму, найвищий ступінь* мисленнєвої й абстрагуючої здатності» [14, с.67-68]. Між тим таке падіння продовжується й у ХХІ-му ст. Зусилля викласти студентам сутність *поняття Бога*, необхідного для розвитку мислення в його найвищому прояві, виявляються марними. Не допомагає й апеляція до значення слова *theos*, що означає *розум*. Уявлення, образи *фантазії* виявляються сильнішими. Це попри те, що вони *ображають, принижують* розум, людину.

Ці роздуми видатного мислителя й гуманіста, завдяки яким людство отримало й геніального К. Маркса як творця теорії гуманістичного комуністичного суспільного устрою, сутність якого не могли засвоїти обмежені партійними класовими догмами керівники попередньої країни, варто брати до уваги, якщо ставити перед конференцією проблеми формування «навичок креативності, самоорганізації, комунікативності» та «вимивання людини, людяності» з будь-якої професії». Насамперед, з професії викладачів суспільно-гуманітарних дисциплін. Має бути усвідомлення всіма представниками професорсько-викладацького складу того факту, що в першу чергу пізнавально-дослідницьке мислення, а не образи уявлення, розвивають в людині навички креативності, творчості. Адже образи, які народжує уявлення, явлені їй самі собою, без того, щоб вона доклала до цього якихось зусиль. Між тим мислення, особливо ж на рівні формування і творення умовиводів і понять, постійно в пошукові, у спілкуванні, в дискусіях. Врешті, Р. Декарт і визначив людину як мислячу істоту, яка мислить і тому існує. А його сучасник Б. Паскаль ще більш виразно заявив про розвиток в людині «людяності» засобами розвитку мислення: «Таким чином, вся наша гідність полягає в мислі. Ось чим повинні ми підноситись/підніматись, а не простором і тривалістю, яких нам не наповнити. Будемо ж намагатись добре мислити: ось начало моральності» [2, с.304]. Адже робота мислення найтяжча, оскільки в

універсальному розмаїтті об'єктів буття, які самі собою попадають в поле зору людини, їй потрібно знайти спільну, загальну, єдину для всього основу, єдиний закон. Не знаходячи його, люди якраз і втрачають гідність, людяність, починаючи зі взаємної неприязні до взаємознищення засобами «творення»(?!!!...) зброї масового знищення чи засобів масової дезінформації.

Переведемо гуманістичний дух мислячої свідомості та повернемося до протяжності в просторі й часі, яка йде від органів відчуття. Зір споглядає об'єкти далеко за межами простору самих очей в тілі людини. Тому він спонукає тіло до руху назустріч їм. Так зароджуються спортивні змагання, створюються приладів, які наближають не лише земні об'єкти, але й небесні. Створюється промисловість, яка виробляє засоби прискорення руху до бажаних об'єктів заради економії часу. Завдяки цьому універсальний у своєму розмаїтті Всесвіт ніби переміщається в начебто обмежений простір людської тілесності, стаючи для неї її власним неорганічним тілом. В такому разі людина ніби зсередини споглядає його розумними очима, або, як висловлювався Г. Сковорода, «очитими очима».

Звичайно, що розумні очі, як очі розумно сформованої волі, зустрічають сильний опір від очей звичайних, не облагороджених пізнавальними зусиллями. Такою, на жаль, є природа людини, оскільки її первинні схильності не носять світо- й самопізнавальної мотивації. Цей факт зафіксований у Старому Заповіті як Книзі Мудрості. «І заповідав Господь Бог людині, кажучи: від всякого дерева в саду ти будеш їсти, а від дерева пізнання добра і зла не їж від нього, бо в день, в який вкусиш від нього, смертю помреш» [3; Буття, 2:16-17]. Чому помре людство? – Тому що мислити діалектично, а діалектика, як вірно визначив Ф. Енгельс, це «мистецтво оперування поняттями», а не словами, досить нелегко. Саме через це до понятійного рівня мислення піднімаються далеко не всі з тих, хто має не просто вищу освіту, але й високі наукові ступені. Заважають, як вище зазначено в посиланні на Ф. Бекона, ідоли ринку/площі/натовпу, коли намагання сподобатись йому (в нашому випадку – студентам), пересилює професійну відданість об'єктивно-науковій істині. Як і не діалектичне, а софістичне бажання отримати перемогу в дискусії, в тому числі й науковій. Заважає антипод діалектики – еристика, яка породжує розбрат не тільки в людстві загалом, але і в науковому середовищі.

Значені особливості людської природи досить аргументовано висвітлені у вченнях сучасних представників філософської антропології. Якщо для класичної філософії і для науковців, просвітлених її об'єктивною логікою діалектичного мислення, максимумом є положення Гегеля про те, що «все розумне дійсне, а все дійсне – розумне», то для

зазначеної філософії більш об'єктивним є визначення людини в якості *homo sapiens est homo demens*, тобто *розумного безумця*. Для професорсько-викладацького складу, особливо ж медико-фармацевтичного профілю, важливо знати обґрунтування такого визначення з тією метою, аби не ідеалізувати студентство, не вважати безперечною аксіомою те, що головний мотив їх навчання – нестримне прагнення до пізнання.

Отже, знову почну зі Старого Заповіту. «І сказав Господь Бог у серці своєму: не буду більше проклинати землю за людину, тому що помисли серця людського – зло від юності його; і не буду більше поражати всього живого, як Я зробив: надалі у всі дні землі сівба і жнива, холод і спека, літо й зима, день і ніч не припиняться» [3; Буття, 8:21-22]. Зайвий раз нагадаю, що йдеться про Бога як деперсоніфікований Світовий Розум в якості масштабу розвитку понятійного мислення. Творячи людину, Світовий Розум еволюції зі всією об'єктивністю творив її як спів-мірну й суголосну Голосу із Небес. Але досить швидко виявилось, що об'єктивна діалектика природи вразила такою ж діалектикою й людину як вершину еволюції. Її тілесна психофізіологічна складова виявилась більш домінантною у виборі мотивації життєдіяльності, ніж розумно-вольова. Подолати її можна лише у випадку, коли вона йде шляхом пізнання як водночас самопізнання. Крім того, діалектика життя живих природних істот, в якій перемагають більш здатні до виживання види й індивіди, виявилась властивою і для суспільного життя людей. Всі помирають, окрім тих, хто був у своєму житті суб'єктом пізнавальної дії, здатної підпорядкувати свавільно-афективну волю волі розумній, залишивши завдяки ній нащадкам невмирущу духовну спадщину. Тому дорослою є та людина, яка доросла до такої якості волі. Яка, за виразом Гегеля, взяла на себе необхідні для об'єктивного пізнання «муки мислення».

Пошлюсь ще раз на безумовний авторитет К. Маркса в науково-об'єктивному дослідженні суспільних процесів. Він, критикуючи практику цензурних обмежень свободи у сфері пізнавального мислення, писав: «Істина загальна, вона не належить мені одному, вона належить всім, вона володіє мною, а не я нею. Моє надбання – *форма*, яка складає мою духовну індивідуальність. ...Сутність духу – це виключно *істина сама по собі*, а що ж ви робите його сутністю? – *Скромність*. Тільки жебрак скромний, говорить Гете, і в такого жебрака ви хочете перетворити дух? Або ж ця скромність має бути тією скромністю генія, про яку говорить Шиллер? У такому разі спочатку перетворіть усіх ваших громадян, і найперше ваших цензорів, у геніїв. Але ж скромність геніїв полягає зовсім не в тому, в чому полягає мова освіченості, позбавлена акценту й діалекту, а, навпаки, в тому, щоб говорити мовою самого предмета, виражати своєрідність його сутності. Вона полягає в тому, щоб,

забувши про скромність і нескромність, виділити самий предмет. Всезагальна скромність духу – це розум, та універсальна незалежність мислі, яка відноситься до *будь-якої речі* так, як того вимагає *сутність самої речі*» [9, с.6-7].

Визначення Е. Мореном сутності людини якраз і є проявом об'єктивної скромності розуму. Адже даючи визначення, яке буде нижче наведене, він відносив його зміст і до себе самого також. Як і я, оскільки наводжу його для повної об'єктивності. Отже: «Йдеться про істоту, наділену інтенсивністю і нестабільною афективністю – істоту, яка усміхається, плаче, непокоїться і тривожиться; істоту, яка насолоджується, є схильною до сп'яніння, екстазу, насилля, кохання й підвладною власним вигадкам; істоту, яка знає про смерть, але не може повірити в неї; істоту, яка породжує міфи і магію; істоту, одержиму духами і божествами; істоту, яка живиться ілюзіями і химерами; суб'єктивну істоту, чії взаємовідносини з об'єктивним світом завжди позбавлені надійності; істоту, схильну до помилок і блукань; про істоту, яка під впливом своєї зарозумілості постійно породжує безладдя. Й оскільки поєднання ілюзій, непоміркованості, нестабільності, нечіткого розмежування реального й уявного, змішування суб'єктивного й об'єктивного, помилок, безладдя ми називаємо безумством, ми просто змушені визнати, *homo sapiens est homo demens*» [10, с.106-107].

Наведені вище прояви тілесності як протяжності в суто матеріально-речовому вимірі для людини як соціальної істоти, яка присвячує своє життя пізнавальним зусиллям власної волі, органічно переходять в протяжність часову. Адже тілесно померлі мислителі продовжують після цього жити вічним життям. Так формується історична духовно-соціальна тяглість. І саме цей факт дає підстави говорити про людство як цілісність, про розвиток суспільства в цілому як цілому, яке об'єктивно зобов'язане такому розвитку окремим видатним вченим, науковцям, мислителям, письменникам, поетам, богословам і т. п. суб'єктам розумно-вольової дії. Такий акцент слід постійно робити як на наукових конференціях, так і тим більше у щоденній викладацькій навчально-освітній діяльності.

Просторово-часовий континуум – це не лише поняття фізики. Ще більшою мірою він характеризує історію людства. Німецький філософ К. Ясперс у праці «Витоки історії та її ціль» писав: «Історія – це постійне й настійливе просування вперед окремих людей. Вони закликають інших слідувати за ними. Ті, хто їх чує й розуміє, приєднуються до цього руху. Проте разом із цим історія залишається і просто сукупністю подій, де постійно проголошуються даремні заклики (сучасний популізм як прояв демагогії, на превеликий жаль, набирає потужного розмаху в сучасній історії – Ж.В.), яким не слідують і від яких відстають. Якась величезна сила інерції начебто постійно паралізує всі пориви. Потужні сили крупних мас з

їх усередненими запитами душать все те, що не відповідає їм. Все те, що не знаходить місця і не має сенсу з точки зору масових вимог, що не зустрічає віри, має щезнути. Історія – це велике питання, що ще не отримало вирішення, яке буде вирішене не думкою, а тільки самою дійсністю; питання зводиться до того, чи є історія в своєму пориві лише миттєвостями, проміжною ланкою між неісторичними існуваннями, чи це прорив глибинних можливостей, які навіть в образі безмежних нещасть, піддаючись небезпекам і постійним руйнаціям, в цілому ведуть до того, що буття буде відкрите людиною, а сама вона в непередбаченому злеті здобуде свої небачені доти можливості» [17, с.73-74].

Постає питання: «Чому маса не чує об'єктивних істин не лише від сучасників, але й від тих, кому немає потреби заздрити?».

Можна навести багато причин. Я зупинюсь на тій, яка досить детально розкрита в історії філософської думки. Перед цим зазначу, що людина, людство в цілому в якості фізичних тіл визначаються атрибутивною властивістю, позначеною поняттям маси. А маса – міра інерції. На цей чинник звертає увагу й К. Ясперс у наведеній цитаті.

Філософське вирішення домінування матеріально-речової тілесності й, відтак, просторово-часової протяжності в тому, що масова людина не розрізняє між словами та ним же позначеними поняттями.

Буття єдине завдяки тому, що всі його об'єкти поєднані спільною мовою, презентованою різними проявами матерії, яку вони випромінюють (вже Епікур відзначав таку їх субстанціональну властивість). Це своєрідна взаємна комунікація як повідомлення про те, що відокремлене тіло «не має бажання» існувати ізольовано, «хоче бути» зі всім іншим як своїм рідним, спорідненим як структурно-субстратно, так і інформаційно – єдиним законом. Людина як мікрокосм має цю внутрішню напругу Буття сущого, тому, послуговуючись звуковою комунікацією, досліджує всі існуючі засоби «спілкування» природних об'єктів. Створюючи різні пристрої, вона здатна комунікувати з будь-якими об'єктами, стаючи, так би мовити, на їх місце і промовляючи від їх імені.

Вже в добу свого виникнення філософи й мудреці надавали мові онтологічний статус, який слід використовувати в цілях пізнання й самопізнання, оскільки вони тотожні. Філософи, переймаючись проблемою первоначала, більшою мірою, ніж переважна більшість населення, усвідомлюють необхідність і потребу пошуку того слова (адже говорити людина привчається ще з дитячого напівсвідомого віку і зникає до говоріння, а не мислення), яке б зупинило потік мовлення та впорядкувало його. Це можливо, якщо якесь слово отримує статус начала світу чи світового начала. Тоді мовлення підпорядковується мисленню, слова стають поняттями, закони побудови мови – принципами розумної організації мислення і самим світовим розумом.

Те, що у вченнях античних мислителів постійно фігурують фізичні стихії, явища природи, не обов'язково означає, що саме їх вони брали до уваги в пошуках первоначала. Фізична природа – об'єктивне тло, на якому розгортається і проходить життя людини як також природної істоти. Ясна річ, що, перебуваючи у площині теоретичного (умоглядного) і математичного (наукового, пізнавально-дослідницького) буття, мисляча людина не може не послуговуватись звичними мовними категоріями свідомості. Але розумна людина завжди свідомо того, що, як у мовленні, так і в мисленні, загалом – у мовомисленні, вона не може оперувати матерією природи, а тому йдеться про природу речей у сенсі їх понятійно визначеної сутності. Таким є жереб розумної людини, мислителя: він намагається мислити мовленням, адже іншого способу немає, але звичайні люди, звичні до простого слововжитку на основі кореляції з природними речами і явищами, сприймають його мислення як хворобу його мовлення, яке слід доповнити словами-ідолами, словами-ейдосами, щоб виправити, як їм здається, недолік абстрагування й ідеалізації. Але більш вірно, що «хворою» є проста мова, мова простих людей, адже вона не залишає після себе ніяких вчень, які могли б стати для нащадків і спомином про минуле, й основою для навчання у минулого «уму-розуму».

Ці міркування не обов'язково були у свідомості тих мислителів, думки яких я наводжу. Але, на мою думку, вони небезпідставні для розуміння історико-філософської спадщини, яка вже померлим не належить – вони не можуть відповісти усним мовленням. А тексти, якщо наштовхують на певні позитивні міркування живих, дають такі підстави. І переконують, що суще – це мовлення, яке отримало духовний відлік свого буття завдяки тому, що знаходились мислителі, які якимсь словом, **мову загалом** зробили наріжним каменем, поставили його в основу.

Ще одне суттєве зауваження, пов'язане з тим, що головним завданням філософії є спонукання людини до самопізнання. Досить часто людина промовляє не свої думки, але переконана, що адекватно висловлює думки іншої людини, яка може бути, наприклад, її співбесідником. Це та проблема, про яку писав М. Мамардашвілі, оцінюючи визначальну тенденцію філософської полеміки між мислителями: «Вибачте, але я говорю не про те!» [7, с.4]. Чому важко і складно визначитись стосовно змісту власного розуміння будь-якої проблеми, включно до адекватної самооцінки? Тому що слова оволодівають людьми раніше, ніж вони починають робити їх предметом свідомої пізнавальної діяльності. До того ж слова, як зазначалось, тісно пов'язані з «голосом» предметно-речового світу. Щодо логосу, який має цей голос, то він на рівні масової свідомості відчувається інтуїтивно як якимсь спільне загальне, як певна єдина віра, на підставі чого звичайна людина щиро дивується, коли хтось із рівних їй (а

вона схильна до вирішення рівняння у вигляді одного-єдиного кореня) не погоджується із тим, начебто вона неправильно її зрозуміла.

Завершуючи роздуми про людину як суб'єкта духовно-соціальної просторової безкінечності й часової протяжності, слід відповісти на поставлене вище питання. Маса населення не чує об'єктивних істин з тієї причини, що, як про це писав невтомний дослідник історії А. Тойнбі, вона живе згідно консервативного мімезису. Тобто, вона наслідує архаїчним традиціям минулого, а не творчим особистостям, завдячуючи яким якраз і існує історія пізнання.

У своїй 12-ти(!) томній праці «Дослідження історії» він відзначив що «критерій розвитку – це поступ у напрямку самовизначення – це прозаїчна формула, що описує чудо того, як життя входить у царство своє» [13, с.212]. А це царина духу, який животворить, у той час як царина матеріальних речей омертвляє, адже для них нормальний стан – це стан спокою. Отже, цивілізація являє собою спосіб життя, в якому будь-який зовнішній (природний або суспільний) виклик породжує відгук як внутрішню духовно-пізнавальну реакцію системи – окремого індивіда чи суспільства загалом. Оскільки мова йде про самовизначення та самоствердження, то, не покидаючи ґрунту матеріальної дійсності, слід визнати, що мова йде про духовний розвиток індивіда, емпіричної особи, а не метафізичної реальності, якою є суспільство. Тому «очевидно, що суспільство, яке звернуло на шлях цивілізації, самостверджується через індивідів, які до нього «належать» або яким воно «належить»» [13, с.212].

Це означає, що людина в собі самій є носієм соціально-духовної суспільності, тому являє собою взаємодію цілей, інтересів, потреб, які потрібно впорядкувати та гармонізувати. Із цією внутрішньою душевною взаємодією вона входить у зовнішнє з іншими людьми *су-спільне* існування, створюючи певний тип *су-спільства*. «Істина полягає, очевидно, у тому, що людське суспільство саме являє собою систему взаємозалежностей між людськими істотами, які є не тільки індивідами, а й суспільними створіннями в тому розумінні, що вони не могли б існувати, якби не перебували в залежності одне від одного. Можна сказати, що суспільство – це продукт взаємовідносин між індивідами, і ці відносини виникають унаслідок того, що індивідуальні поля їхньої діяльності накладаються одне на одне. Таке взаємо-накладання поєднує індивідуальні поля у спільну територію, яку ми й називаємо суспільством» [13, с.215].

Звідси вкрай важливий і очевидний висновок із наведеного: «Суспільство – це «поле діяльності», проте *«джерело* будь-яких видів діяльності слід шукати в індивідах, що його утворюють» [13, с.215]. І це не просто індивіди, а надлюди, вони ж – атрактори; це люди, що не належать масі, але здатні зрушити властивий їй стан спокою та його міру

– інерцію. Це людина як вільна індивідуальність, здатна сама себе зрушити зі стану інерційного спокою і перейти до творчого саморозвитку і самовизначення, яке, як виявляється, має також суспільне значення. Тобто, вона може – до цього її зобов'язує суспільна природа – зорганізувати новий соціум, подібний до того, який вона має в собі і який не є статично-інерційним, а рухомим, динамічним, здатним вивести з летаргійного сну суспільство, спрямувавши його в русло цивілізаційного розвитку.

Творча індивідуальність є надлюдиною, адже для зрушення суспільства зі стану душевного й духовного спокою потрібно докласти надлюдських (і нелюдських) зусиль. Людська маса постійно відстає у своєму духовному розвитку від творчих індивідуальностей і тих творчих меншин, які можуть з'єднатись із її духовно-соціальним простором, полем її діяльності. «У кожній цивілізації, захопленій процесом розвитку, переважна більшість індивідів і далі перебувають у стані стагнації, характерному для статичних примітивних суспільств. Ба, навіть більше: в розвинутій цивілізації основна маса народу попри зовнішній лан освіти, улягає тим самим пристрастям, що й первісні люди. В цьому явищі ми знаходимо підтвердження відомої сентенції, що людська вдача ніколи не змінюється. Особистості вищого порядку, генії, містики чи надлюди... це тільки дріжджі, які бродять у казані, заповненому пересічним людством» [13, с.219].

Для того, щоб зрушити «пересічне людство» зі **звичного** для нього стану спокою, «потрібне подвійне зусилля: з боку людей – творців новаторської ідеї та з боку всіх інших, готових сприйняти цю ідею і пристосуватися до неї. Суспільство можна назвати цивілізацією лише в тому разі, якщо такі прояви ініціативи і акти послуху зливаються воедино» [13, с.219]. Другої підстави якраз і не вистачає всім суспільствам, оскільки у кожному з них є люди із силою волі і сильним розумом. Засобом до єдності більшості з творчою меншістю може бути **мімесис** – зовнішнє наслідування прикладу, який демонструє непересічна індивідуальність. Система навчання може надихнути маси на слідування зразкам; що стосується екстатичного натхнення, містичної інтуїції на сприйняття вищого, ніж це дає буденне, щоденне і повсякденне сприймання довкілля, то воно надихає на творчість лише обраних, які також не можуть перебувати в містичному екстазі тривалий час, а тому екстаз змінюється діяльністю назовні.

Завдяки природній схильності людей до мімесису утворюється закон звички. Але звичка все ж консервує усталений спосіб життя, оскільки прикладом для наслідування є живі старші та померлі прашури. Для цивілізованого суспільства об'єктами мімесису повинні стати творчі особистості, що й дозволяє йому йти шляхом поступу. «Мімесис сприяє

набуванню суспільних «якостей» – здібностей, емоцій або ідей, не властивих людині від природи, таких, якими вона ніколи б не володіла, коли б не зустріла й не наслідувала тих, хто ними володів. Це, по суті, скорочений шлях» [13, с.220].

Якщо для самої творчої людини її цивілізаційний поступ є явищем внутрішньо психологічним (діяльність – екстаз – вищий рівень діяльності), то для суспільства напрям має бути іншим. А саме: **відхід-і-повернення**. **Відхід** означає, що людина сама стверджується на шляху філософського пізнання як пізнання трансцендентного. Для філософа важливо споглядання останнього розумом, а саме його споглядання є те, що назнається **теорією**. Філософ, який споглядає такий світ, відкриває новий світ, усвідомити який може лише незначна кількість наближених до нього, на яких він може впливати безпосередньо, проєктуючи на них поле діяльності свого мислення. Але філософ не повинен бути лише філософом – він зобов'язаний бути царем, правителем. Це і є **повернення**, необхідне для просвітлення народу, але водночас небезпечне тим, що інерція народної темряви потужніша світла істини.

Висновки. 1. Вкрай важливо в умовах надскладного процесу утвердження української державності формувати в освіченої частини суспільства історико-філософське як цілісне у своїй теоретичності розуміння сутності людини як суспільної істоти і самого суспільства як спорідненої єдності мислячих на такому рівні суб'єктів.

2. Не менш важливо в системі закладів вищої освіти утверджувати тісну світоглядну й водночас науково-дослідницьку взаємодію різнопрофільних кафедр. Адже загальним для всіх без виключення навчальних дисциплін об'єктом дослідження є людина.

3. Навряд чи можна відносити зміст суспільно-гуманітарних дисциплін, в першу чергу філософію в усіх її органічних складових, до таких, чия проблематика є «не медичною». Сама філософія виникла як потреба в душевній терапії, оскільки відбувся переломний момент в історії тогочасного людства. А саме: започаткування економічних відносин. Тим більшою є така потреба в сучасному світі. Понятійне мислення, яке найвищою мірою розвиває філософія, якраз і дозволяє не просто здійснювати пошук єдності різноманітного, а й утверджувати єдність, а не протиборство.

Виходячи з наведених висновків, одним із **напрямків подальших досліджень** має бути той, який розкриває розуміння проблем, в даному разі медико-фармацевтичних, не лише природознавцями, але в їх тісній взаємодії з представниками філософського «цеху». Сприяти цьому для початку може написання спільних наукових статей, як і проведення спільних конференцій.

Література:

1. Антология мировой философии. В 4-х т. – М., «Мысль». – Т.1. – 1969. – 936 с.
2. Антология мировой философии. В 4-х т. – М., «Мысль». – Т.2. – 1970. – 776 с.
3. Біблія. – К.: Українське біблійне товариство, 1994. – 1255 с.
4. Бэкон Ф. Великое восстановление наук // Бэкон Ф. Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль. – 1971. – Т. 1. – С.57- 546.
5. Гегель Г.В.Ф. Наука логики: В 3-х т. – М.: Мысль, 1972. – Т. 3. – 371с.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое Зло) // Вопросы философии. – 1992. – №3. – С.3-38.
7. Мамардашвили М. Сознание как философская проблема // М. Мамардашвили. – Вопросы философии. 1990. – №10. – С.3-17.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс [Пред. Ф. Энгельса. Пер. И. Скворцова-Степанова]. – М., Политиздат, 1973. – Т.1. – Кн.1. – 907 с.
9. Маркс К. Заметки о новейшей прусской цензурной инструкции // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. В 50-ти т. – М.: Политиздат. – 1955. – Т. 1. – С.3-27.
10. Морен Е. Втрачена парадигма: природа людини // Філософська і соціологічна думка. – 1995. - № 5-6. – С. 90-109.
11. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека. – К.: КАРМЭ-СИНТО. – 1995. – 240 с.
12. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество // П. Сорокин. – М., Политиздат, 1992. – 543 с.
13. Тойнбі А. Дослідження історії: У 2-х т. / А. Тойнбі [Перекл. з англ. В. Шовкуна]. – К.: Основи. – 1995. – Т. 1. – 614 с.
14. Фейербах Л. Сущность христианства // Л. Фейербах // Избранные философские произведения. В 2-х т. – М.: Политиздат. – 1955. – Т. 2. – С.7-405.
15. Хрестоматия по философии: Учебное пособие для высших учебных заведений. – Р.-Д., Изд-во «Феникс», 1997. – 544 с.
16. Эфроимсон В.П. Генетика этики й эстетики [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehtika_i_ehstetika/ehfroimson_v_p_genetika_ehniki_i_ehstetiki/36-1-0-1990
17. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат. – 1991. – 527 с.